

DIŞ TİCARET HADLERİNDE DEĞİŞME VE TÜRK EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Doç. Dr. İ. Hakkı DÜĞER*

GİRİŞ

Aktüalitede fazlaca yeralan konulardan birisi de fiyat hareketleridir. Dünya piyasalarındaki fiyat hareketleri ülkeler arasında birincil olarak mal ve hizmet değişiminin yönünü ve miktarını etkilerken, ikincil olarak kaynak dağılımını etkilemektedir.

Dünya piyasaları temel mal ve hizmetler açısından incelendiğinde genellikle oligopol ve monopollü rekabet piyasaları şeklinde görölmektedir. Dünya ticaretine hakim güçlü ekonomiler tekeli piyasaların oluşumunu ayrıca arzu da etmektedirler. Bu tür piyasalarda hem satıcı ve hem de alıcı olarak fiyat empoze edebilmek kolaylaşmaktadır. Her ne kadar dış ticarete müdâheleyi önlemeye yönelik uluslararası anlaşmalar varsa ve müdâheleye öncelikle karşı çıkan gelişmiş ülkelerse de esasen en fazla müdâhelede bu güçlü ekonomilerden gelmektedir. Çünkü bir ölçüde, gelişmiş ülkelerin güç kaynaklarından birisini de tekeli piyasa mekanizmaları oluşturmaktadır (1).

(*) Kütahya İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

(1) Bkz. A. Türkbâl «Mikro İktisat», Ata. ni. İŐl. Fak. Yay. Erzurum, 1983, E. Manisalı «GeliŐme Ekonomisi», İstanbul, 1975.

Korumacılığın kaldırılıp, serbest ticaret ilkelerinin hâkim olması tüm ülkeler tarafından savunulurken, uygulamada gelişmiş, az gelişmişlerin korumacılık önlemlerini daha da arttırdıklarını görmekteyiz (2).

Tarımsal bünyeli az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerle yaptıkları ticarete daima sömürülmekte olduğu görüşü pek çok kimse tarafından kabul edilmektedir (3). Çünkü dünyada sanayi mallarının fiyatları, tarım malları fiyatlarından daha hızlı artarak, tarımsal bünyeli ekonomilerden kaynak transferi yapılmaktadır (4). Diğer bir ifadeyle nisbi fiyatlar tarım ürünleri aleyhine işlemektedir.

18. yüzyılda Malthus, tarımsal üretimin artan nüfus karşısında çok geride kalacağı kehânetinde bulunmuştu. Eğer Malthus'un kehâneti gerçekleşseydi, tarım ürünlerinin nisbî fiyatları sanayiden daha önde olacak ve tarımsal kesimle birlikte tarımsal bünyeli ekonomiler zenginleşecekti. Gözlenen şu ki, teknolojik imkânlarla desteklenen tarımsal üretim artışı halen devam etmekte ve dünyada bir beslenme sorunu bulunmamaktadır. Ancak dengesiz dağılım sonucu kitlesel açlıkların bulunduğu da bir gerçektir. İktisadi kalkınmanın adı sayılan sanayileşmede ise teknolojik düzeyi ve üretim çeşitlemesi devamlı artış sürecindedir. Böylece de sanayi kesiminin nisbi fiyatları tarıma göre daha yüksek olmaktadır (5).

TİCARET HADLERİ

Bir ülkenin diğer ülkelerle yapmış olduğu ticaretteki kayıp ve kazançların, ülke içinde ise sektörlerarası ticarete hangi sektörün bundan kârlı çıktığını belirlemede başvurulacak analiz yöntemlerinden birisi de «ticaret hadleri» yaklaşımıdır (6). Alınan, satılan malların miktarını ve bunların mübâdele edildiği fiyatı gösteren ölçüye, ticaret haddi denir (7). Ticaret haddi, belirli bir başlangıç

(2) S. GOLT «Newforms of Protectionism», The State of World Economy, EYB, 1980, P. 52. Eşehirski

(3) Ç. KURDOĞLU, «Dış Ticaret ve Teknik Seçimi», A.Ü. SBF. Yay. No. 381, Ankara, 1975, s. 9.

(4) Bkz. W. ALBRECHT, «Economics», prentice-Hall Inc. N.J. 1979, s. 374.

(5) Bkz. Malthus'un Nüfus Teorisi, A. Özgüven, İktisat Bilimlerine Giriş, Filiz Kitabevi İst.

(6) Bkz. H. G. BRAINARD, «Uluslararası İlişkiler», A.İ.T.İ.A. Yay. No. 84, Çev. O. TEKOK, Ankara, 1975, s. 118.

(7) C.P. KINDLEBERGER, «Uluslararası İktisat» Çev. N. SERİN, Doğan Yay. Ankara, 1970, s. 54.

dönemine göre, satılan ve alınan malların nisbi fiyatlarındaki değişme dolayısıyla ticaretten elde edilen kazançları, ya da uğranılan kayıpları ifade eden bir kavramdır (8).

Kalkınma çabasındaki ülkelerde amaç hızlı sanayileşmedir. Halbuki sanayileşme bilgi birikimi yanında, temel olarak iç piyasada sermaye birikiminin büyüklüğüne bağlıdır. Kalkınmanın ilk döneminde gelir düzeyinin düşük olması nedeniyle gönüllü tasarruflar yetersizdir. Liberal ekonomik sistemi benimsemiş ülkelerde tasarrufların yeterli olmaması halinde kalkınmanın hızlandırılması için fiyat mekanizması yoluyla sanayi kesiminde sermaye birikimi arttırılmaya çalışılır (9). Bunun içinde tarım ürünlerinin nisbi fiyatları giderek düşürülür. Sanayileşme sürecinde belli aşamalarda, sanayi kesiminde sermaye birikimini arttırıcı ya da sanayiye finanse edici niteliği dolayısıyla, genellikle fiyat makasının tarım kesimi aleyhine dönmesi tabii olarak beklenir. Tarım ürünleri fiyatları sanayi ürünlerinin fiyatlarının altında kalırsa, bir yandan sanayiye ucuz girdi sağlarken, öte yandan emeğin fiyatının da düşük tutulmasına imkan verir (10). Bu arada şunu da belirtelim ki; henüz ticari kapitalizmi yaşayan ekonomilerde nisbi fiyat farklılığının kaymağını ticaret sektörü toplamakta ve sanayiye sandığı büyüklükte kaynak sağlanmamaktadır. Büyüyen sermaye ticaret kesiminde yüksek ciro lu işletme sermayesi olarak kullanılmakta bu işe haksız ve spekülatif kazançlarla ticari kesimin gücünü daha da arttırarak, ekonomik ve toplumsal çarpılma sürecini işletmektedir. Aynı şekilde tarımsal nitelikli az gelişmişlerle gelişmiş ülkeler arasındaki ticarete de yukarıdaki mekanizmanın işlediğini görmekteyiz.

Bilindiği gibi S. MILL, uluslararası fiyatların «Karşılıklı Talep Kanunu»na bağlı olduğunu açıklayarak, talep eğrilerine ilk defa yer veren iktisatçı olmuştur. Buna göre, dünya fiyatlarının oluşumu, ticaret yapan ülkelerin birbirlerinin mallarına olan nisbi taleplerinin şiddetine bağlıdır (11). Uluslararası fiyatlar iç fiyatlar düzeyinde oluşur, çünkü hiçbir ülke iç piyasada daha ucuza satın-

-
- (8) H. Seyidoğlu, «Uluslararası İktisat», Turan Kitapevi, Ankara, 1982, s. 483.
(9) Bkz. İ. H. DÜĞER, «Enflasyon ve Parasal Dinamikleri» An. Ün. Yay. No: 23, İİBF. Yay. No: 8, Esk. 1983.
(10) O. VARLIER, «Türkiye'de İç Ticaret Hadleri», T.C. Başbakanlık, DPT. SPD Yay. Şb. Şubat, 1978.
(11) SEYİDOĞLU, A.g.e., s. 42.

ticaret hadlerini ise «L» doğrusu göstermektedir. Bu şekilde, Q herbir ülkenin makina ve buğdaydan ne kadar tükettiğini belirtir. İç ülke AD kadar makina ve BF kadar buğday tüketmektedir. A*F kadar buğdayda dış ülkeler tarafından tüketilmektedir. İç ülke DE kadar makina ihraç edip, karşılığında OD kadar buğday ithal etmektedir. Böylelikle her ülkenin ihracat ve ithalatları dengede olup, mal piyasasında fazla ve eksik yoktur.

MILL'in karşılıklı talep teorisinden hareketle oluşturduğumuz yukarıdaki şeklin açıklaması da gösteriyor ki, bir ülke malına (tarım veya sanayi) talep ne kadar şiddetli olursa nisbi fiyatı o kadar yüksek oluyor, tersine, dış talep ne kadar düşük olursa nisbi fiyatı da o kadar düşük olmaktadır.

DİŞ TİCARET HADLERİNDEKİ OLUMSUZ GELİŞMENİN EKONOMİMİZE ETKİLERİ

Tarımsal karakterli ülke tanımını içerisinde aslında işlenmeden ihraç edilen madencilğinde yer aldığını belirtmeliyiz. Tarımsal yapı ile vurgulanan aslında bir anlamda teknolojik geriliktir. Çünkü metalurji sanayi kompoze bir yüksek teknolojiyi gerektirmektedir. Bugün öyle ki, bir ülkenin sanayileşme ve teknolojik düzeyinin belirlenmesinde ulaşabildiği harâret düzeyi ölçü olarak alınmaktadır. Kullandığı enerji türünü de içeren ısı düzeyi hangi madenleri hangi düzeyde işleyebildiği, dolayısıyla da teknolojik düzeyinin net bir göstergesi olmaktadır. Bu anlamda az gelişmiş ülkeler denilince temel mallar (tarım, maden vs. gibi) satan ülkeler anlaşıl- maktadır.

Türkiye'nin dış ticaretine bakıldığında özellikle 1971-80 döneminde dış ticaret hadlerinin aleyhte geliştiği görülmektedir. Özellikle 1980'den sonra bu aleyhte gelişim hızlanmaktadır. Dünyadaki temel mal fiyatlarındaki genel gerilemeden soyutlanamayan temel mal fiyatlarımız böylece de gerileme süreci içinde kalmaktadır. 1980'li yılları konu alan çalışmalarda bu sürecin 1984 den sonra daha da hızlandığı gözlenmektedir (13).

Uygulama açısından Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki gerileme, diğer bir ifadeyle dış ticaret makasının Türkiye aleyhine

(13) Bkz., İ. H. Düğer «Ticaret Hadleri», DİE İstatistik Yıllıkları; Economic Reports, ICOC; Turkish Economy, TUSİAD, Raporlar.

açılması yurt dışına kaynak transferiyle sonuçlanmaktadır. Kalınma yolunda zaten kaynak sıkıntısı çeken bir ülke için bu paradoks aşılması zorunlu bir engeldir.

Tarımsal üretimde 1989 yılı içinde meydana gelen aşırı düşüşler nedeniyle normal olarak nisbi fiyatların yükselmesi beklenebilir. Fakat diğer ülkeler üretimleri aynı ölçüde düşmediği takdirde dünya fiyatlarının iç fiyatlar düzeyinde yükselmeyeceği de açıktır. Böylece iç maliyetler ve fiyat düzeyinin dış fiyatlardan yüksek olması tarımsal ürünler dış ticaretinin gelecekte tıkanmasına yol açacaktır. O nedenle, girdi fiyatları, taban fiyatlar, tarımsal subvansiyon ve ihracatı teşvik yönünde şimdiden önlemler alınması zorunludur. Her ne kadar ihracat içinde tarım ürünlerinin payının düşüklüğü nedeniyle ciddi bir sorunla karşılaşılmayacağı iddia edilebilirse de, sanayi malı olarak nitelenen ihraç ürünlerinin önemli bir kısmı tarımsal girdiyi içermektedir.

Tarım dışı diğer ihraç ürünü temel mallar bakımından da 1989 yılında özellikle ücret artışlarından kaynaklanan maliyet artışlarıyla karşılaşmıştır. Ücretlerin bu olumsuz etkisini silebilecek verimlilik artışı ancak teknolojik iyileşme ile çözümlenebilecektir. Özellikle metalurji sektörü yüksek ihtisası gerektirmektedir. Gelişmekte olan bir ülkenin en büyük sorunu da zaten bu teknoloji sorunudur. Teknoloji transferi kaynak sorunu olduğu kadar aynı zamanda bir uluslararası ilişkiler sorunudurda. Ülkenin dış politikası, dış borç ve kaynak politikası, savunma politikası, geleceğe yönelik milli amaçları ve halihazır siyasi ve iktisadi dış sorunları uygun teknolojinin transferi, üretim ve pazarlama açısından bazen aşamayacak komplikasyonlar doğurmaktadır. Sonuçta zaten gerilemekte olan temel malların bir de üretim ve maliyetinde karşılaşılan güçlükler dış ticaret hadlerindeki gerileme ile birlikte daha da büyük olumsuzlukları beraberinde getirmektedir.

SONUÇ

Türkiye'de yaşanan önemli bir soruna teorik bir yaklaşım getirerek sözlerimizi bağlamak isteriz. Bilindiği gibi seksenli yıllarla birlikte uygulamaya konulan dışa dönük sanayileşme ve dış ticaret politikalarıyla fert başına gelir halâ 1200 Dolar civarındadır. Ne ticari ve ne de sanayi burjuvazisi olarak nitelendirilemeyecek

lumpen nitelikli bir kesimin palazlandığı ve bunun bir ifadesi olarak gelir dağılımının fevkalade çarpıldığı görülmektedir. Olayı sadece bu kesimlerin gözükaralığına veya işbitiriciliğine bağlamak gerçeği çarpıtmak olur. Bu sonuç esasen uygulanan politikaların kısmen hatası sonucudur. Bu olayı J. Bhagwati'nin «Fakirleştirici Büyüme Tezi» ile açıklayabiliriz. Tez, «ticaret hadleri ülke aleyhine dönmesine rağmen üretim faktörleri ihracat sektörüne kayarsa, üretim artışları refahı arttırmaz ve bu üretim artışı kendisinden daha büyük gelir kaybına yol açar» demektedir. Gerçekte Türkiye'de fakirleştirici bir büyüme sözkonusudur. Çünkü ihraç edilebilir mallar üretimi artmakta, fakat dış ticaret hadlerinin aleyhimize olması nedeniyle karşılığında elde edilen mal miktarı azalmaktadır. Yani üretim artışına rağmen fakirleşmekteyiz. Kaynak ihtiyacı da gittikçe büyümektedir. Nitekim dış borç miktarının söz konusu dönemde üç kat artmış olması da bunun diğer bir sonucudur. Nihayet ekonomik kalkınmadan geniş bir kesim beklenen refahı düzeyine ulaşamadığı, toplumsal huzursuzluğun da giderek arttığı da diğer bir hakikattir.

Çözüm olarak ta dış ticaret hadlerinin olumlu gelişmesini sağlayacak politikalar oluşturmak ve özenle uygulamak gerekmektedir.